

ХУДОЖНЄ МИСЛЕННЯ ЯК ОСНОВА ХУДОЖНЬО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розглядаються особливості художнього мислення особистості в процесі пізнання мистецтва. Розкривається значення розвитку художнього мислення майбутнього вчителя як основи його художньо-пізнавальної діяльності.

Ключові слова: художній образ, художнє мислення, асоціація, майбутній учитель.

В статье рассматриваются особенности художественного мышления личности в процессе познания искусства. Раскрывается значение развития художественного мышления будущего учителя как основы его художественно-познавательной деятельности.

Ключевые слова: художественный образ, художественное мышление, ассоциация, будущий учитель.

The peculiarities of person's artistic thinking in the knowledge of art are considered in the article. The meaning of development future teacher's artistic thinking as a basis for his artistic and cognitive activity is revealed.

Keywords: artistic image, artistic thinking, association, future teacher.

Постановка проблеми. У контексті гуманізації сучасної освіти виховання духовно багатой, гармонійної, творчої особистості стає однією з найактуальніших проблем. Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є художньо-естетичне виховання особистості. Як зазначено в Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, мистецтво має унікальні можливості впливу на людину, тому художньо-естетичне виховання потрібно розглядати не лише як процес набуття художніх знань і вмінь, а, насамперед, як універсальний засіб особистісного розвитку дітей. Організація художньо-естетичного сприймання творів мистецтв у процесі виховання школярів вимагає від учителя відповідної підготовки, зокрема розвиненості художнього мислення. Актуальність проблеми розвитку художнього мислення майбутнього вчителя

вимагає її ґрунтовного вивчення. Отже, виникає необхідність аналізу наукових поглядів на природу цього феномену.

Загальній проблемі формування художнього мислення особистості присвячена значна кількість наукових праць, у яких розглядаються різні аспекти: художнє мислення як різновид образного мислення (М. Бахтін, М. Каган, О. Оніщенко та інші); вивчення художнього мислення в контексті естетичної теорії (Ю. Борєв, О. Мігунов, О. Поліщук та інші); особливості мислення в педагогічній діяльності (О. Абдулліна, Д. Гоноболін, Н. Кузьміна, Л. Момот, В. Сластьонін та інші); художньо-естетичний розвиток дітей та студентської молоді (М. Кириченко, М. Лещенко, Л. Масол, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, О. Щолокова та інші).

Мета статті полягає в розкритті особливостей художнього мислення як основи художньо-пізнавальної діяльності майбутнього вчителя гуманітарного профілю.

Виклад основного матеріалу. Спілкування з мистецтвом, засвоєння художньо-естетичних знань вимагає певного типу мислення. Ми погоджуємося з думкою Н. Калашник, Н. Зацепиної [3] та інших учених, які вважають, що художньо-естетичне сприймання мистецьких творів, формування естетичних почуттів, суджень, смаків, усіх складових естетичної свідомості та здатність теоретичного осмислення - явища співвідносні, тобто бачення, відчуття людини завжди смислове, опосередковане розумінням, мисленням.

Мислення як психічний процес полягає у свідомому відбитті дійсності в таких об'єктивних її властивостях, зв'язках та відношеннях, які недоступні безпосередньому чуттєвому сприйманню, є провідною психологічною функцією в інтелектуальній роботі та пов'язаний з іншими пізнавальними процесами - сприйманням, увагою, пам'яттю, уявою, уявленням, мовою [4].

Основною формою художнього мислення є художній образ. Такий тип мислення можна визначити як активну інтелектуальну діяльність, спрямовану на таке перетворення образів, яке б забезпечувало функцію

сутнісного відбиття дійсності, тобто дозволяло б репрезентувати одиницям образної системи загальні, внутрішні, необхідні зв'язки. Але спосіб перетворення повинен бути таким, щоб об'єкт не втрачав властивостей образної наочності [11, с. 10].

Предмети та явища навколишнього світу відбиваються у свідомості людини в певних образах, що виконують звичайну роль у процесах пам'яті, уяви, мислення. Але окрім образу-уявлення у свідомості виникає і більш глибокий образ-узагальнення як складна форма мислення, що вбирає до себе загальне та особливе. Таке узагальнення є основою художнього образу, який відбиває реальний стан співвідношення форми й змісту життєвих явищ, несе в собі все естетичне багатство дійсності [6, с.20-21]. На думку Ю. Борєва [1, с.119], художній образ - це таке узагальнення, яке розкриває в конкретно-чуттєвій формі суттєве для ряду явищ.

Наступною особливістю художнього мислення є типізація художніх образів. Вона передбачає визначення головного, відмову від другорядного, несуттєвого та, водночас, суто індивідуальне, чуттєво-конкретне вираження цього загального. О. Мигунов вважає, що типізуюча сторона художнього образу підпорядковується ідеалізуючій, в результаті чого з'являється певний образ-схема, завдяки якому досягається найвищій ступінь художнього абстрагування [7, с.26]

Художній образ, як і поняття, несе в собі інформацію про найбільш суттєві ознаки предмета. Але поняття як основна форма наукового мислення є абстракцією, яка не здатна відбити все багатство та розмаїття естетичної суті навколишньої дійсності. Художній образ, на відміну від понятійних абстракцій, є органічною єдністю типового та конкретного, загального та одиничного, нерідко буває глибше та повніше поняття. Одне й те саме явище може бути відбито в різних художніх образах [6]. Різниця між образом і поняттям полягає в тому, що поняття цілком охоплює певний клас, включає в себе всі можливі значення об'єктів, що належать до цього класу, а образ представляє лише один об'єкт з цього класу, але об'єкт яскравий, типовий.

Якщо поняття виражає загальні ознаки цілого класу, то художній образ відбиває такий об'єкт, який у своїй індивідуальності найбільш відповідає ознакам загального [10, с.68-69].

Естетичний зміст художнього образу передається художньою формою, для створення якої автор використовує комплекс різних засобів виразності, а саме: колір, світлотінь, композиція, фактура, перспектива та інші засоби - у живопису; тембр, інтонація, ритм, артикуляція, динаміка, агогіка, тощо - у музиці; метафора, епітет, гіпербола, антитеза та інші - у літературі. Вплив мистецтва на свідомість та почуття людини залежить від того, наскільки повно виразні засоби в певному творі розкривають зміст художнього образу та від здатності людини диференційовано відчувати, аналізувати та розуміти виразність цих засобів. Процес пізнання художнього образу, усвідомлення головної ідеї твору уявляє собою рух від цілісного сприймання образу через емоційно-чуттєве освоєння до його теоретичного осмислення, від теоретичного осмислення до емоційно-раціонального осягнення на якісно новому рівні.

Однією з особливостей впливу художнього образу є те, що цей вплив має асоціативну природу. Поняття «асоціація» (від латинського *associatio* - з'єднання) визначається як закономірний зв'язок між окремими подіями, фактами, предметами або явищами, що відбиті в свідомості та закріплені в пам'яті [5].

Асоціації становлять одну з корінних ознак мислення людини на всіх рівнях життєдіяльності: практичному, науково-теоретичному, художньо-творчому. Асоціації у мистецтві як образне уявлення виступають засобом опанування художніх явищ. Асоціативність - одна з характерних властивостей художньо-естетичного сприймання. А. Семашко та У. Суна [9, с. 16] характеризують специфіку процесу естетичного сприймання як зіставлення чуттєвого образу, що виникає в процесі відбиття певних предметів або явищ дійсності, з раніше створеними образними уявленнями або асоціаціями, які зберігаються в пам'яті або закріплені в культурно-

історичному досвіді людства.

Образи, які виникають у свідомості суб'єкта діяльності під час сприймання об'єктів пізнання, зв'язуються між собою за принципом подібності, аналогії, протиставлення тощо. Відповідно до цих принципів асоціації поділяють на декілька видів. Традиційно розрізняють прості та складні асоціації. Прості асоціації - це такі асоціації, які пов'язують між собою тільки два уявлення: асоціації за суміжністю, за схожістю, за контрастом, за каузальністю.

Асоціації за суміжністю уявляють собою встановлення зв'язків між предметами та явищами за ознакою просторово-часових відносин. У цьому випадку асоціації виникають під час сприймання предметів, що розташовуються близько один від одного в просторі або йдуть безпосередньо один за одним у часі. Асоціації за схожістю виникають у тому випадку, коли предмети або явища чимось схожі. За контрастом асоціюються контрастні, протилежні факти або явища. Асоціації за каузальністю створюються за ознакою причинно-наслідкових відносин.

Основу знань складають асоціації більш високого рівня, складні, або смислові, що відбивають об'єктивні зв'язки між декількома уявленнями і утворюють асоціативні комплекси. Л. Виготський [2], використовуючи поняття асоціацій у своїй теорії розвитку мислення, розглядав асоціативний комплекс як етап онтогенезу мислення, який передуює становленню наукових понять.

Ю. Самарін поділяє всі асоціації на декілька видів, а саме [8]:

- локальні, які уявляють собою зв'язок між окремими фактами (сприйманнями), безвідносно до системи цих явищ;
- частково-системні - найпростіші системні асоціації, що виникають під час вивчення предмета або явища і передбачають прості порівняння та узагальнення (але при цьому отримані знання не зіставляються із суміжними знаннями);
- внутрішньо-системні, що забезпечують пізнання цілісних систем

знань у межах предмета (причинно-наслідкові, часові, просторові, кількісні та ін. зв'язки);

- міжсистемні, міжпредметні, які поєднують різні системи знань, зв'язки на межі систем (предметів), де виникають спільні поняття.

Кожен вид мистецтва має свою художню мову (стійкі структури, прийоми, засоби виразності) пов'язану з певними художніми асоціаціями (локальними, частково-системними, внутрішньо-системними), практичне оволодіння якими дає можливість розуміти даний вид мистецтва. Художні образи можуть викликати у людини різні емоційні, образні, зорові, слухові, рухові та інші асоціації, які пронизують художньо-пізнавальну діяльність, створюючи різнопланові асоціативні комплекси. Уміння користуватися асоціаціями, навичка їх комбінування виступає як здатність особистості до образного асоціативного мислення, що визначає якість художньо - естетичного сприймання. У контексті нашого дослідження важливе значення для формування в майбутніх учителів інтегративних знань мають міжсистемні, міжпредметні асоціації, які дозволяють встановлювати зв'язки між художніми явищами та культурно-історичними фактами, розуміти життєву основу художнього образу, більш глибоко сприймати твори мистецтва.

Як нерозривна єдність емоційно-чуттєвих та смислових моментів художній образ одночасно виступає засобом і формою опанування дійсності в мистецтві. Тому, у процесі підготовки майбутніх учителів гуманітарного профілю до художньо-естетичного виховання школярів слід ураховувати, що осягнення мистецтва є складним емоційним та інтелектуальним процесом, оскільки у ньому за зовнішньою конкретністю його творів ховається щось більше, цілісне та суперечливе, що необхідно відчутти, пережити, усвідомити.

Отже, з огляду на природу мистецьких явищ, важливим механізмом здійснення процесу сприймання та осмислення художніх образів можна визначити художнє мислення, яке функціонує як цілісна система інтелектуальних форм відбиття та є необхідним для опанування мистецтва,

розуміння образного змісту, художньої та естетичної цінності його творів, набуття відповідних знань.

Розвиток художнього мислення як складової професійного мислення майбутніх учителів гуманітарного профілю є важливим фактором їхньої підготовки до художньо-естетичного виховання школярів. Такий механізм мислення виступає головним методом художньо-пізнавальної діяльності майбутніх учителів, який дає можливість осягати естетичну суть життєвих явищ, відображених у мистецтві, через емоційно-раціональне осмислення художніх образів та формувати цілісне уявлення про художню культуру взагалі. Розвиток художнього мислення в майбутніх учителів означає вдосконалення розумових якостей, операцій і процесів, видів і форм мислення студентів відповідно до завдань та умов художньо-естетичної діяльності на основі мистецьких знань, культурно-історичних фактів, за допомогою відповідної системи їх засвоєння та використання, що забезпечує високий рівень розумової активності у студентів.

Для активізації розумової діяльності майбутніх учителів, розвитку навичок художнього мислення можливе використання таких методичних прийомів, як виконання творчих завдань на аналогію, асоціацію, порівняння виразних засобів та художніх прийомів у різних видах мистецтв, перенос знань художньої мови одного виду мистецтва для пізнання іншого, створення художньо-образної характеристики певної епохи, завдань на атрибуцію.

Висновки і перспективи подальших досліджень. На основі аналізу культурологічної, мистецтвознавчої та педагогічної літератури визначено особливості художнього мислення особистості, які обумовлені характеристиками сприймання та творення художнього образу, як-от: узагальнення, типізація, абстрагування, асоціативність. Розвиненість художнього мислення є показником культури художньо-естетичного сприймання та основою пізнання мистецтва, отже, має виняткове значення для художньо-пізнавальної діяльності майбутніх учителів. Перспективним напрямом подальших досліджень є пошук та розробка ефективних методів

розвитку художнього мислення майбутніх учителів.

Література:

1. Боров Ю.Б. Эстетика: Учебник / Ю.Б. Боров - М.: Высш. шк., 2002. - 511с.
2. Выготский Л.С. Психология / Л.С. Выготский. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. - 1008 с.
3. Калашник Н.Г., Зацепина Н.А. Прикладная густосология: Пособие по формированию эстетических вкусов детей и молодежи / Н.Г. Калашник,
4. Н.А. Зацепина. - Запорожье: Изд-во «Полиграф», 2004. - 255 с.
5. Кандибович Л.А. Психология высшей школы / М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. - Мн.: Тесей, 2003. - 352 с.
6. Крутецкий В.А. Психология: Учебник для учащихся пед. училищ / В.А. Крутецкий. Изд. 2-е, перераб и доп. - М.: Просвещение, 1980. - 352 с.
7. Лихачев Б.Т. Теория эстетического воспитания школьников: Учеб. Пособие по спецкурсу для студентов пед. Ин-тов / Б.Т. Лихачев. - М.: Просвещение, 1985. - 176 с.
8. Мигунов А.И. Искусство и процесс познания / А.И. Мигунов. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1986. - 128 с.
9. Самарин Ю.А. Очерки психологии ума. Особенности умственной деятельности школьников / Самарин Ю.А. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. - 504 с.
10. Семашко А.Н. Развитие эстетической культуры молодежи / А.Н. Семашко, У.Ф. Суна. - М.: Знание, 1980. - 64 с.
11. Тарасенко Г.С. Взаємозв'язок естетичної та екологічної підготовки вчителя в системі професійної освіти: монографія / Г.С. Тарасенко. - Черкаси: «Вертикаль», 2006. - 308 с.
12. Художественно-эстетические ценности в системе культуры: Межвуз. сборник научных трудов / Ред. коллегия: Н.И. Воронины, И.В. Клюева, М.Н. Афасижев. - Саранск, 1990. - 140 с.